

COVID BILAN OG'RIGAN BEMORLARDA ARTERIAL GIPERTENZIYA VA KASALLIK PROFILAKTIKASIDA LIMONNING O'RNI

Ashurova Muqadas Djaloldinovna

Axunjonova Hakima Abdumannabovna

Akramova Nilufar Tavakkal qizi

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti

Ovqatlanish, bolalar va o'smirlar gigiyenasi kafedrasida

Annotatsiya. SARS-CoV-2 virusi (COVID-19) keltirib chiqaradigan yangi koronavirus infeksiyasi qurbonlari sonini hisobga olib, 2020-yil 11-mart kuni Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti pandemiya deb e'lon qildi. 2019-yilning dekabr oyidan boshlab, Xitoyda SARSning birinchi holati aniqlanganidan beri, turli kasalliklarga chalingan bemorlarda infeksiyaning kechish xususiyatlari haqida birinchi ma'lumotlar paydo bo'ldi. Xususan, yurak-qon tomir kasalliklari, arterial gipertenziya bilan og'rigan odamlarda infeksiyaga ko'proq moyilligi va bemorlarning ushbu guruhida salbiy oqibatlar olib kelishi xavfi sezilarli darajada yuqoriligi haqida xabarlar mavjud. Biz arterial gipertenziya bilan kasallangan va koronavirus infeksiyasiga chalingan odamlarga oid mavjud nashrlarning tahlilini taqdim etamiz. 2010 yildan 2022 yilgacha nashr etilgan sharhlar, klinik ko'rsatmalar va ilmiy maqolalar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: koronavirus infeksiyasi, post-covid sindromi, arterial gipertenziya, yurak-qon tomir xavfi, profilaktika.

Arterial gipertenziya (AH) - sistolik qon bosimining (bundan buyon matnda SBP deb yuritiladi) ≥ 140 mm Hg dan oshishi sindromi. Art. va/yoki diastolik qon bosimi (bundan buyon matnda DBP deb yuritiladi) ≥ 90 mm Hg.

Arterial gipertenziya (bundan buyon matnda AH) surunkali kasallik bo'lib, uning asosiy ko'rinishi arterial bosimning oshishi bo'lib, gipertenziyaning ikkilamchi shakllarini (simptomatik gipertenziya) rivojlanishiga olib keladigan aniq sabablarni aniqlash bilan bog'liq emas. 1948 yilda G. F. Lang tomonidan taklif qilingan "gipertenziya" atamasi chet elda qo'llaniladigan "essensial gipertenziya" va "arterial gipertenziya" atamalariga mos keladi. AHning barcha shakllari orasida GB ustunlik qiladi, uning tarqalishi 90% dan oshadi.

Ikkilamchi (simptomatik) gipertenziya - bu tegishli aralashuv bilan davolash mumkin bo'lgan ma'lum sababga ega gipertenziya. Gipertenziv inqiroz - bu maqsadli organlarning o'tkir shikastlanishi bilan bog'liq bo'lgan qon bosimining sezilarli darajada oshishi natijasida yuzaga keladigan holat bo'lib, ko'pincha hayot uchun xavfli bo'lib, qon bosimini pasaytirishga qaratilgan zudlik bilan malakali choralar ko'rishni talab qiladi, odatda tomir ichiga terapiya yordamida.

Yuqori qon bosimi erta o'limning rivojlanishining asosiy omili bo'lib, dunyoda deyarli 10 million o'lim va 200 milliondan ortiq nogironlik holatlarining sababi hisoblanadi [Podzolkov V.I., 2021. SBP darajasi ≥ 140 mmHg Art. 70% hollarda o'lim va nogironlik

xavfi ortishi bilan bog‘liq, yil davomida SBP darajasi bilan bog‘liq bo‘lgan eng ko‘p o‘lim yurak tomirlari kasalligi, ishemik va gemorragik insultdir [Balykova L.A., 2021]. Qon bosimi darajasi va yurak-qon tomir kasalliklari (KVH) xavfi o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjud. Bu ulanish nisbatan past qiymatlar bilan boshlanadi - 110-115 mm Hg. Art. koronar arteriya kasalligi va 70-75 mm Hg uchun. Art. DBP uchun.

Post-COVID sindromi, shuningdek, Long COVID deb ham ataladi, bu COVID-19 koronavirus infeksiyasining natijasi bo‘lib, unda koronavirus infeksiyasi bilan kasallangan odamlarning 30 foizi 12 haftagacha yoki undan ko‘proq davom etadigan uzoq muddatli alomatlardan aziyat chekadi [4].

COVID-19 dan tuzalgan bemorlarning 30% dan ortig‘i tuzalib ketganidan keyin bir-ikki hafta ichida nafas qisilishi, yurak ritmining buzilishi, gipertonik inqirozgacha yuqori qon bosimi, charchoq va ish qobiliyatining pasayishini boshdan kechira boshlaydi. Bu alomatlarining barchasi post-COVID sindromining ko‘rinishi bo‘lib, uning davomiyligi olti oygacha bo‘lishi mumkin [5].

Post-covid sindromi yurak-qon tomir, avtonom, asab tizimlarining turli xil belgilari va buzilishlarining butun majmuasi bilan namoyon bo‘ladi va oshqozon-ichak trakti funksiyalarining buzilishida ham namoyon bo‘ladi [6]. Tanaga kirganida, COVID-19 virusi o‘pka, yurak, buyraklar va ichak tomirlarida eng ko‘p uchraydigan ba‘zi retseptorlarga salbiy ta‘sir qiladi va shu bilan barcha organlarning ishini buzadi [7]. Qoida tariqasida, COVID-19 bilan kasallangan bemorlar yuqori qon bosimi, taxikardiya, zaiflik, mushaklar va bo‘g‘imlardagi og‘riqlar, tashvish, charchoq va asabiylashishdan shikoyat qiladilar. Bu alomatlarining barchasi yuqumli kasallikdan 1-2 hafta o‘tgach o‘zini namoyon qiladigan post-covid sindromi mavjudligini ko‘rsatadi va 30-kunga kelib har ikkinchi bemor o‘z alomatlarini namoyon qiladi, tuzalganidan keyin 110 kungacha yaxshilanishni ko‘rmaydi [8]. Post-COVID sindromining zo‘ravonligi va davomiyligi tananing intoksikatsiyasi darajasiga, kasallikning kechishining og‘irligiga, asab tizimining shikastlanish darajasiga, yoshga, asoratlar va birga keladigan kasalliklarning mavjudligiga bog‘liq.

Oxirgi tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, qonda kaliy va magniyning etishmasligi, koronavirus infeksiyasi paytida tanadan ajralib chiqadigan mikroelementlar postkovid sindromining rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin. COVID-19 bilan kasallangan va kasalxonada davolangan bemorlarning 20 foizida kaliy etishmovchiligi aniqlanadi - gipokalemiya. Qoida tariqasida, qondagi kaliy darajasining biroz pasayishi o‘tkir simptomlarni keltirib chiqarmaydi, ammo qon plazmasidagi kaliy miqdori $<3,5$ mmol / l bo‘lsa, bemorda qon tomirlari faoliyatida jiddiy muammolar paydo bo‘lishi mumkin [12]. Arterial gipertenziya bilan og‘rigan bemorlarda koronavirus xavfi alohida hisoblanadi va mamlakatimizda bunday bemorlarning qariyb 45 foizi mavjud. Shu bilan birga, COVID-19 bilan kasallangan bemorlarning 30% dan ortig‘i gipertenziv inqiroz rivojlanishiga qadar qon bosimining buzilishini boshdan kechirishi mumkin, uning namoyon bo‘lishi qon bosimining keskin oshishi, bosh aylanishi, bosh og‘rig‘i bo‘lishi mumkin). Post-COVID sindromida yuqori qon bosimining asosiy xavf omillari keksa yosh, ortiqcha vazn va diabet kabi surunkali kasalliklardir [9].

Xorijiy va Rossiya tadqiqotlari ma'lumotlari yangi koronavirus infeksiyasi COVID-19 tufayli yurak-qon tomir kasalliklari bilan og'rigan bemorlarning o'lim darajasi yuqori ekanligini ko'rsatadi. Arterial gipertenziya yurak-qon tomir kasalliklari rivojlanishining muhim xavf omillaridan biri sifatida COVID-19 ning yanada og'ir prognozi bilan bog'liqligi isbotlangan.

COVID-19 nafas olish yo'llari infeksiyasi emas, balki yurak-qon tomir tizimiga jiddiy zarar etkazadigan tizimli yallig'lanish kasalligi. Hozirda ma'lumki, COVID-19 bilan kasallangan ko'plab bemorlarda (42% gacha) SARS-CoV-2 infeksiyasidan oldin CHF bo'lgan.[15] Miyokardning shikastlanishi va yurak etishmovchiligi bemorlarning 7-33 foizida o'tkir yuqumli davrda o'lim sababidir. Shu munosabat bilan Evropa kardiologiya jamiyati pandemiya sharoitida yurak-qon tomir kasalliklari (KVH) bilan og'rigan bemorlarni tashxislash va davolash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqdi. Yurak etishmovchiligi bilan bog'liq holda, "Yurak etishmovchiligining klinik amaliyoti yangilanishi 2019: farmakoterapiya, protseduralar, qurilmalar va holatlarni boshqarish" nomli hujjat. Evropa Kardiologiya Jamiyatining Yurak etishmovchiligi assotsiatsiyasining Ekspert konsensus yig'ilishining hisoboti).[16] Eng so'nggi o'zgarishlar 2021 yilda kiritilgan. 7500 dan ortiq bemorni o'z ichiga olgan ACTIV reestrtdagi ma'lumotlar tahlili o'tkazildi. Bemorlarning o'rtacha yoshi 63,4 yosh, bemorlarning ko'pchiligi ayollar - 54%. Kasalxonaga yotqizilgan bemorlar orasida yurak-qon tomir kasalliklari bilan kasallanish 23,1% ni tashkil etdi, bu butun Rossiyada CHD tarqalishidan 4 baravar yuqori. Olingan ma'lumotlar AQSh va Xitoydagi ma'lumotlar bilan taqqoslanadi. O'lganlar orasida bemorlarning 50,5 foizi koronar arteriya kasalligi bilan og'rigan [10]. Koronar arteriya kasalligining mavjudligi o'lim xavfini 3,8 baravar oshirdi (koeffitsient nisbati 3,829, 95% ishonch oralig'i 3,032-4,836). O'z navbatida, COVID-19 bilan kasallangan bemorlarda miokard infarkti tarixining mavjudligi o'lim xavfining 3 baravar oshishiga yordam berdi (koeffitsient koeffitsienti 3,005, 95% ishonch oralig'i 2,165-4,170).[17] Yo'ldosh kasalliklarga qarab vafot etgan bemorlarning xususiyatlari 4-rasmda ko'rsatilgan. Evrosiyo ACTIV reestrining namunasiga ko'ra, tavsiya etilgan dorilarni muntazam ravishda qabul qilish (HMG-CoA reduktaza inhibitörleri (statinlar), angiotensin-konvertatsiya qiluvchi ferment (ACE) inhibitörleri, angiotensin II retseptorlari blokerlari (ARB), beta-blokerlar (b-blokerlar)), antiplatelet agentlari (atsetilsalitsil kislotasidan tashqari))) COVID-19 boshlanishidan oldin SAPR bilan kasallangan bemorlarda kasalxonaga yotqizilganida o'lim xavfini kamaytirish bilan bog'liq edi [11]. Bemorlarning kuzatilgan populyatsiyasida COVID-19dan 3 oy o'tgach, o'lim darajasi 1,5% ni tashkil etdi. O'lgan 30 nafar bemordan 15 tasida o'lim sababi aniqlanmagan. O'lim sababi ma'lum bo'lgan 15 bemordan 12 kishida yurak-qon tomir patologiyasidan o'lim qayd etilgan.[18] COVID-19 dan uch oy o'tgach, bemorlarning 5,2 foizi ko'krak qafasidagi og'riqlardan, 28 foizi nafas qisilishidan, 11,4 foizida yurak urishi, 20,1 foizida nazoratsiz arterial gipertenziya paydo bo'lgan. COVID-19dan keyingi 6 oyda bemorlarning 2,1 foizi ko'krak qafasidagi og'riqlardan, 8,3 foizi nafas qisilishidan, 3,1 foizida yurak urishi va 9 foizida nazoratsiz arterial gipertenziya paydo bo'lgan 3 va 6 oydan keyin [13]. Yangi yurak-qon tomir kasalliklari COVID-19 dan keyin bemorlarning 5,9 foizida qayd etilgan: YKH - 1,3%, AH - 4,0%, CHD - 0,2%, atriyal fibrilatsiya - 0,4%

hollarda. Ma'lumki, koronar arteriya kasalligi bo'lgan va COVID-19 davrida va undan keyin yuqori sezgir troponin T darajasi yuqori bo'lgan bemorlarda o'lim darajasi ushbu ko'rsatkichning normal qiymatlariga qaraganda yuqori [14]. Noqulay oqibatlar xavfini aniqlashda va bunday bemorlarni boshqarishda buni hisobga olish kerak.

Covid bilan og'rigan bemorlardagi arterial gipertensiyaning profilaktikasida limonning shifobaxsh xususiyatlarini o'rni juda ham ahamiyatlidir. Jumladan limon tabiiy qon tozalovchi vosita hisoblanadi. Limonning davolovchi xususiyatlari faqat me'yorida pishgan mevada saqlanib qoladi, o'ta pishib ketgan mevalarda esa, aksincha, bu xususiyat yo'qoladi. Po'sti qalin ikki yillik mevalarda bir yillik mevalardagiga qaraganda shifobahsh moddalar kamroq bo'ladi. To'liq pishmagan limonlarni asal qo'shib iste'mol qilish bilan ularni foydali va shifobaxshligi kuchaytiriladi [16]. Dorivor mahsulot sifatida yaxshi pishgan limon mevalari, ularning po'sti va sharbatidan foydalaniladi. Uy sharoitida limon sharbatini maxsus uskuna (sokovi'jimalka) yordamida yoki qo'lda tayyorlash mumkin. Limon mevasining shifobaxsh xususiyatlari uning moyi va limon kislotasida jamlangan. Limon moyi va kislotasi ko'plab o'simliklar tarkibida bor bo'lib, limon kislotasi olma sirkasi kabi modda almashinuv xuga ega. Limon mevasidagi askorbin kislotasi (S vitamini) tabiiy davolash jarayonida katta ahamiyatga egadir. Dunyo miqyosida mazkur mevdan qon bosimi ko'tarilganda, oshqozon-ichak kasalliklarida, podagra, ateroskleroz, o'pka sili, nafas yo'llari shamollaganda, gepatit, bavo'sir, tana haroratini tushirishda, bod kasalliklarini davolashda keng foydalaniladi. Bundan tashqari miyada qon quyulib qolishining oldini oladi. Limon mevasi tarkibida galakturon kislotasi, 2-3,5% shakar, turli xil darmondorilar, 45-83 mG% S vitamini, gesperedin bo'yoq moddasi, fitonsidlar, flavonidlar, seskviterpenlar, po'stida esa 0,4-0,6% miqdorida efir moyi mavjud. Urug'i efir moyi va limonin nomli achchiq moddaga, daraxtning shoxi va barglari esa 0,09-0,24% efir moyiga ega bo'ladi. Limon daraxti po'stlog'i glikozid sitronitin – sitronin moddasiga boydir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Korostovtseva L.S., Rotar O.P., Konradi A.O. COVID-19: what are the risks of patients with arterial hypertension? *Arterial hypertension*. 2020;26(2):124-132.
2. Podzolkov V.I., Bragina A.E., Rodionova Yu.N., Bragina G.I., Bykova E.E. Tactics of antihypertensive therapy during the COVID-19 pandemic. *Therapeutic archive*. 2021; 93(9): 1125–1131.
3. L.A.Balykova, I.V.Leont'eva, A.V.Krasnopolskaya, D.I.Sadykova, L.S.Mashkina, I.Yu.Chegodaeva, Z.R.Khabibrakhmanova, and E.S.Slastnikova, Galimova L.F., Ushakova S.A. Modern approaches to the treatment of arterial hypertension in children and adolescents: a review of clinical guidelines. *Questions of modern pediatrics*. 2021;20(4):271-281.
4. KA Abdumannabovna, FI Ilkhomzonovich, FK Nematjonovna//The Role of Diet and Preventive Nutrition in Diabetes Type 2//CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES 3 (2), 324-328

5. Abdumannabovna A.H., Zakirjonovna T.S. //THE ROLE OF CABBAGE IN THE PREVENTION OF TUMOR DISEASES// Scientific Impulse. - 2022. - Т. 1. - №. 3. - С. 680-682.
6. Akhunjonova Hakima Abdumannabovna, Tillaboeva Surayo Zakirjonovna, Turgunbayev Fazliddin son of Avazbek //THE ROLE OF CABBAGE IN THE PREVENTION OF TUMOR DISEASES// Международный научный журнал «Научный импульс» № 3 (100), часть 1. Октябрь, 2022. 699-701.
7. Abdumannabovna A.K., Asadullaevna K. S.//DISEASE WITH POSTCOVID GASTRODUODENITIS AND THE ROLE OF DIET IN TREATMENT// EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE. - 2022. - Т. 2. - №. 3. - С. 52-55.
8. Abdumannabovna K.A. et al. //The Role of Diet and Preventive Nutrition in Diabetes Type 2// CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES. - 2022. - Т. 3. - no. 2. - S. 324-328.
9. Akhunjonova Khakima Abdumannabovna Saydullayeva Kamila Mirshodovna Turgunbayev Fazliddin son of Avazbek //PROPHYLKTICS OF BOTULISM DISEASE// Международный научный журнал «Научный импульс» № 5 (100), часть 2. Декабрь, 2022. 236-238 стр.
10. Akhundjonova Khakima Abdumannabovna Tillaboeva Surayo Zakirjonovna Ibragimova Nargizakhan daughter of Pakhlavonzhon //NUTRITION RATES IN PATIENTS WITH COMPLICATIONS OF CORONAVIRUS INFECTION// Международный научный журнал «Научный импульс» № 5 (100), часть 2 Декабрь, 2022. 204-206 стр.
11. H.A. Akhunjonova, U.S. Makhamatov, K.M. Saydullayeva, K.O. Khojimatov, U.A. Teshaboyev, F.A. Turgunbayev //FEEDING IN EARLY CHILDHOOD, BREAST MILK AND ITS IMPORTANCE FOR THE HEALTH OF THE CHILD AND MOTHER// “Journal of clinical and preventive medicine” 2022. № 2. 61-64.
12. AK Abdumannabovna, KS Asadullaevna //DISEASE WITH POSTCOVID GASTRODUODENITIS AND THE ROLE OF DIET IN TREATMENT// EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE 2 (3), 52-55
13. Shahnoza, H. //LITERATURE REVIEW OF MODERN TREATMENT OF RHEUMATOID ARTHRITIS// *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(12).2022. 1073-1085.
14. Shahnoza, K. //Literature Review of Gastrointestinal Lesions in COVID-19// *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES*, 3(2), 2022. 383-387.
15. Mamlakat, Y. //Literature Review of Cardiovascular Pathology in Coronavirus Infection.// *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES*, 3(2), 2022. 396-400.
16. Mamlakat, Y., & Kamola, N. //POSTCOVID SYNDROME: ARTERIAL HYPERTENSION.//*EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 2(3), 2022. 135-138.

17. Mamlakathon, Y. //MYOCARDIA AFTER COVID-19, CONCLUSIONS OF THE AMERICAN COLLEGE OF CARDIOLOGY ALGORITHM // *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(12), 2022. 437-442.

18. Каримова, М.М., Содиков, Ю.Т., Юсупова, М.М., & Мухаммадсодиков, М.М. //COVID-19 О‘TKAZGAN BEMORLARDA QALQONSIMON BEZ XOLATINI TAXLIL QILISH// *Журнал кардиореспираторных исследований*, 3(1). 2022.